

ISTINA I SVJETSKA ZBIVANJA

Terry Goodfellow

A. Čarobnjakov šegrt

Gdje ste bili 11. septembra - to može postati jedna od onih fraza što se uvuku u kolektivnu psihu, kao što je smrt predsjednika Kennedyja ili kubanska raketna kriza. Izgledalo je kao dolazeći niotkud. "Iz jasnog plavog neba", bila je često ponavljana fraza. Ali je istraživanje uskoro otkrilo, dok su avioni došli, doslovno, "iz jasnog plavog neba", sam događaj bio je dugo planiran. Dalje je istraživanje razotkrilo da je iza tog zvjerstva stajala sofisticirana i globalna organizacija: al Qaeda. Od tada je anglo-američki tisak, naravno, bio pun informacija o ovoj organizaciji i njezinom navodnom vođi Osami bin Ladenu.

Ono što je manje poznato jeste, kako je ova organizacija – i druge islamske terorističke grupe, kao što su Hamas i Hezbollah – zaživjela. Ovdje nas istraživanje odvodi natrag u Afganistan. 1) Godine 1979., Sovjetski Savez, predvođen oboljelim predsjednikom Leonidom Brežnjevom, je izvršio invaziju na Afganistan. To je bio događaj koji je poslao serije šokova zapadnim silama, osobito SAD, zbivši se u vrijeme kada je "hladni rat" još uvijek bio dijelom zapadnjačkog strateškog mišljenja. Postojao je realan strah da bi Sovjetski Savez mogao proširiti svoj utjecaj i zadobiti dugotrajnu prevlast nad lukama Perzijskog zaljeva. Ovo nije bio novi strah – Zapad, naročito Britanija, su ga doživjeli ranije, za vrijeme Britanskog carstva u XIX i ranom XX stoljeću. Rivalstvo i uplitanje u tuđe poslove, sa obadrije strane, bilo je poznato kao "velika igra".

Sada su tu bile drugačije bojazni. Dok je velika igra uglavnom bila vođena britanskim strahom od ruskog utjecaja na britansku Indiju, sada je to bio strah zbog stabilnosti Srednje istoka i snabdijevanja Zapada naftom.

U neprestanim nastojanjima da potkopaju sovjetski komunizam, zapadni analitičari su, još u 1960-im i 70-im godinama, uočili da bi islam – koji je u osnovi antikomunistički – mogao biti upregnut kao moćna snaga da potkopa Moskvu. Tako je počelo ono što je u početku tek bio flert između Amerike i islama. Izraz mu je, u početku, bila umjerena i oprezna podrška, obično prikriivena, islamskim političkim aktivistima. Kako je ovo flertovanje postajalo ozbiljnijim, Britanija i Francuska naročito – koje su imale svoje vlastite postkolonijalne probleme – su dale svoje obavještajce i potporu. Dodatna prednost ovakve politike je bila u tome, da je ona izbjegavala kopneni rat i posljedne žrtve, ono što je još od Vijetnama proganjalo američku psihu. Jedno dalje promišljanje, bila je poznata činjenica da se ogromne energetske zalihe nalaze unutar kavkasko regije i samoga Afganistana. Planovi jedne kalifornijske kompanije bili su zapriječeni, prvo, sovjetskom invazijom, potom, stalnim nemirima i građanskim ratom. Stoga je pitanje bilo i još uvijek je, da li ove zalihe eksploatirati, preko naftovoda, u ili preko neprijateljskih zemalja, ili preko prijateljskog afganistanskog režima?

Sovjetska invazija Afganistana doživljena je ne samo kao glavna međunarodna prijetnja, već i kao prilika da se uruši već načeta sovjetska imperija. Pošto je biznis vođenja rata, preko punomoćja, već bio iskušan i testiran u područjima kao što su Angola, Somalija i Etiopija, sada je bio primijenjen na ovu novu situaciju i to sa dvostrukim intenzitetom. U ovakvoj je politici

američka administracija predsjednika Cartera, ideološki nošena od strane njegovog savjetnika za nacionalnu sigurnost Zbigniewa Brzezinskog, kritično podržana od strane tadašnjeg pakistanskog diktatora Zie al-Haka. Tako je bilo da je CIA uz asistenciju pakistanske obavještajne službe (ISI) – koja je imala svoje vlastite strategijske razloge za nuđenje pomoći – sve udesila oko organizovanja, obuke, finansiranja i slanja najamničke armije u Afganistan. U ovome su im, također, pomagali finansijeri iz Saudijske Arabije. Ova tajna koalicija također je uključivala Egipat, pod predsjednikom Sadatom, te Kinu. Ova je armija bila stvorena od pripadnika iz islamskih zemalja, iz religioznih obrazovnih škola.

Deset godina poslije invazije, Sovjeti, pod Mihajlom Gorbačovom, su se povukli iz Afganistana. Ali je infrastruktura islamskih mudžahedinskih grupa ostala. Neke su ostale u Afganistanu, i bile uključene u građanski rat koji je uslijedio nakon povlačenja Sovjeta, dok su se druge rasule, vrativši se u svoje zemlje, ili su tamo postale dijelovima ekstremističkih grupa. Osobito je gorak primjer Egipta. Kao što je naprijed sspomenuto, predsjednik Sadat je bio oduševljeni pomagač tajne koalicije protiv sovjetske okupacije Afganistana, koju je pomagao oružjem, obukom i resursima. Zlobni ili zbog njegove politike, elementi ovih ekstremističkih grupa su bili ti koji su ga ubili 1981. godine. Nakon sovjetskog povlačenja, povratnici su bili znani kao “Afganistanci”, jer su svoja umijeća i iskustvo zadobili u borbama u Afganistanu. Njihovo je prisustvo bilo uočeno u mnogim terorističkim grupama koje su u naše doba zarazile Srednji istok, npr. u Alžiru, te među onima koji su masakrirali 58 stranih turista 1997. godine u Luksoru. Oni su ujedinjeni preko jedne interpretacije islama, koja je istovremeno radikalna i konzervativna, i koju oni žele da ostvare sredstvima nasilja. Talibani su možda najbolji primjer ovog “radikalizma”, i kao što je već sspomenuto, oni su proistekli iz medresa ili religijskih škola. Također se može uočiti da su oni bili ohrabrivani od strane Pakistana da intervišu u građanskom ratu nakon sovjetskog povlačenja, i da su, počevši da zadobivaju prevlast nad ondašnjim komunistima podržanim režimom, bivali finansirani od Saudijske Arabije, vjerojatno i od CIA-e.

Daljnji ishod kampanje protiv sovjetske okupacije Afganistana bila je eskalacija prometa drogama. Afganistan sada proizvodi 70% svjetske opijumske mase (podaci UN iz 2000. godine). Tokom rata protiv Sovjeta, uskoro se shvatilo da je tu dodatno, tajno oružje protiv njih. Priča se da je ideju prvi prodiskutirao predsjednik Regan sa tadašnjim rukovodiocem francuske obavještajne službe grofom Alexandresom Marenchesom, i o tome se znalo kao o operaciji “Komarac”, jer – kao što Maranches piše u svojim memoarima – on je kazao predsjedniku Reganu, “ti znaš koliko nevolje jedan komarac može prouzrokovati medvjedu.” Amerikanci, pozorni zbog toga kako je Vijetkong sa drogama poobarao američke trupe u Vijetnamu, mislili su da je to “velika ideja”. Stupanj do kojega oni jesu, ili nisu, finansirali takvu jednu operaciju jedva da je važan, pošto je to ustvari bilo ono što se dogodilo sovjetskim trupama u Afganistanu. Stvar je postala tako ozbiljnom da su do sredine 1980-ih neke sovjetske jedinice bile ograničene na 9-mjesečnu službu, kao pokušaj da se ovisnost o drogama stavi pod kontrolu – politika koja je nehotimično dovela do sadašnje eksplozije ovisnosti o drogama u postsovjetskoj Rusiji, te do povećanja u snabdijevanju drogama Zapada općenito.

Globalizacija terora

Od kraja rata u Afganistanu zatečeni smo da živimo u svijetu gdje su terorizam i ovisnost o drogama – globalizirani. Ovo je situacija koja je u velikoj mjeri stvorena od strane Amerike i njenih saveznika zbog stvaranja i finansiranja islamskih radikalnih grupa uključujući, naravno, al-Qaeda. Ono što im je dalo njihovo osobito zvanično dopuštenje jeste njihova religiozna osokoljenost, koja gleda kako da povrati ono što mnogima izgleda kao neka vrsta primitivnog društva koje odbija lične slobode i privilegije, koje su u mnogim društvima prihvaćene kao stvar po sebi razumljiva. Vidimo da smo suočeni sa jednom vrstom frankeštajnskog čudovišta – eksperiment koji je van kontrole, upravo kao u bajci "Čarobnjakov šegrt".

Na izvjestan način, tu je iskušenje da se vidi neka vrsta "teorije zavjere" kako tu radi. Ali, za mene, iako detalji o tajnoj operaciji da se podrije Sovjetski Savez u Afganistanu nisu općenito poznati, oni su, i pored toga, u javnome doseg za one koji žele da ih pronađu. I, slično Britancima u XIX i ranome XX stoljeću, oni predstavljaju, u ime onih koji stoje iza takvih operacija, zaštitu onoga što oni shvaćaju kao njihove vitalne strategijske i ekonomske interese.

Tako čineći, oni su otvorili pravu Pandorinu kutiju, i to najbolje pokazuje destabilizirajući utjecaj islamskih grupa, već spomenutih, na Srednjem istoku.

Na Zapadu, i drugdje, mnoštvo je slučajeva religioznog ekstremizma. Tokom srednjeg vijeka jedna se ekstremistička muslimanska grupa, Asasini (smatra se da ime potječe kvarenjem riječi hašiš, koja se koristila kao dio njihovog modus operandi), specijalizirala za ubistva poglavnika država na Srednjem istoku, dok je konačno nisu primirili Templari. Tridesetogodišnji rat je opustošio Evropu, a Oliver Cromwell – bez sumnje ekstremista kao neki taliban – izvjesno je da je žudio da stvori naciju bogobojažljivih ljudi, nadajući se da će riješiti svoje probleme sa parlamentom stvarajući parlament svetaca. Prvi svjetski rat je potaknula jedna srpska ekstremistička grupa, dok u naše vrijeme problemi sjeverne Irske čekaju zadovoljavajuće rješenje. Lista se još produžava, i svako je, na svoj naročiti način, podjednako osvetoljubiv, uvjeren u ispravnost svoje stvari, spreman da upotrijebi nasilna sredstva da bi postigao svoje ciljeve.

I, dok spoljašnji uzroci i snage postupno mogu biti odstranjeni, unutrašnje i ezoterne pokretačke snage jesu skrivenije. Šta su one – kako to možemo početi da razumijevamo?

Malo duhovne pozadine

Pokušavajući da pojmem ove snage, okrećem se radu Rudolfa Štajnera koji nam je ostavio s ničim uporedivo polje za istraživanja ezoternih i duhovnih snaga što su iza našega svijeta. Ali bismo od početka trebali biti na jasnome, da Rudolf Štajner nije bio "protiv" islamske religije. On je stalno ukazivao na brilijantnost njihove civilizacije, koja je zadugo prevazilazila stupanj razvoja Evrope i šire. Također na mnogim mjestima on spominje "arabizam"; ali to nije opis koji se treba brkati sa islamskom religijom. On tu nije mislio na neku posebnu grupu ljudi ili religiju, već na određeni oblik mišljenja. A takvo mišljenje, sa svojom hladnom, računskom inteligencijom, jeste ono mišljenje koje stvara našu tehnologiju i, đavolski inspirisano, naša sredstva uništavanja. To je bilo, i jeste, onakvo mišljenje koje, ako nije kontrolisano, hoće da odvede čovječanstvo "da postane avetinjski zemaljski magičar, brilijantni tehnološki čarobnjak privezan za materiju". 2) Za njega, pitanje je bilo da li će se, ili neće,

mišljenje razviti u očovječenu pohristovljenu znanost. Dovoljno jasno možemo vidjeti da tu imamo aspekte prvog naučnog i materijalističkog mišljenja što pripada znakovlju našega vremena. To je ono mišljenje koje se nalazi iza kreacije blizanačkih tornjeva i razloga njihove destrukcije. To je mišljenje bez srca, i jeste tek još jedan aspekt "Pandorine kutije" koju smo otvorili.

Možemo isto tako vidjeti da postoje dvije suprotne i komplementarne snage koje rade u situaciji u kojoj se sada nalazimo. To je situacija koja je ispunjena i strahom i iluzijom. Strahu je uzrok neizvjesnost šta će se ili neće slijedeće dogoditi, i on jeste srce terorističkog naoružanja. Obmanu možemo naći u obuci i u ciljevima terorističkih grupa, te u težnjama što sada potiču pokušaje da se one sasijeku. U ove dvije snage mi prepoznavamo potpise dva glavna neprijatelja ljudskoga razvitka.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata Rudolf Štajner je dao seriju predavanja, koja su od tada bila publicirana pod naslovom "Karma neistinitosti". U ovim predavanjima on je težio da razotkrije spiritualne snage što su iza konflikta. To je veoma široki raspon predavanja; ali činjenica da su nazvana "Karma neistinitosti" ukazuje na važnost koju je on pridavao klimi toga vremena, povezanoj sa neistinom, poluistinama, laži, te propagandom što je pratila taj rat. Danas bismo vjerovatno govorili o "priči". Onda je glavna "priča" bila da su glavni ciljevi rata, koji su samo nekolicini bili poznati, u vezi sa ekonomskom dominacijom, sa onim što je on opisao kao "trgovačke ambicije". One nisu bile ciljevi kao što je većina ljudi razumijevala, ili milioni boraca izginulih u konfliktu. Ali koje god ime da se upotrijebi, jasno je da oni nisu samo zamračivali istinu o tome što se događalo, već su također stvarali destruktivne oblike mišljenja, ili bića koja su zapriječavala bilo kakvo zadovoljavajuće rješenje. Posljedičan nered kroz XX stoljeće svjedoči o tome. On je isto tako uočio da je potpuno zakazalo razumijevanje da se shvate moćne duhovne snage što su djelovale, i započeo je sa njihovim razobličavanjem, onoliko koliko je bio u mogućnosti, šta one zapravo jesu. U jednome kratkom članku nije moguće ispitati svo mnoštvo niti koje je on proučio i uvezao. Ali, ipak, neke od njih možemo ispitati.

On je stalno usmjeravao pažnju na ulogu koju su igrala zapadna tajna bratstva, radeći iza scene, te preko onih na vlasti, da bi ostvarila svoje ciljeve: ciljeve koji su bili materijalni, povezani sa ekonomskom dominacijom. U njegovo vrijeme sa tim ciljevima je naročito Velika Britanija bila povezana, još i sada dominirajući značajnim dijelom globusa. U naše vrijeme klatno je pomjereno dalje na Zapad, na Sjedinjene Države, i već smo uočili tu vezu između događaja u Afganistanu i snabdijevanja naftom Zapada. Zato, kada slušamo naše političare kako govore o "napadu na civilizaciju" ili "demokratiju" trebali bismo biti oprezni kod njihovog površnog procjenjivanja stvari. Za Štajnera, iako su ciljevi tih bratstava ekonomski i materijalni, sredstva u koja su polagali nadu da će ih postići bila su skrivena i duhovna. Sve je djelovalo u nesvjesnom dijelu ljudske prirode. Jedno takvo sredstvo, ili metod, jeste ono što je on nazvao "sugestijom". Iako nije uvijek jasno na što je on aludirao, jedan skorašnji primjer "sugestije" daje nam nagovještaj. Nedavno smo imali priču o "krstaškom ratu": te riječi su upotrijebili obojica: G. W. Busha i Osame bin Ladena. Također smo imali izjave obojice o različitostima "napada na civilizaciju" te "napada na islam". Obje su poluistine što tvore sugestiju koja aktivira duboko zapretni emocionalni odgovor, a koji zamračuje stvarnost situacije. One stvaraju utvare koje skrivaju ono što se zbiva. Daljnji metod rada sa nesvjesnim dijelom ljudske prirode jeste

sredstvima ritualne i ceremonijalne magije, i ovdje nam Štajner pokazuje kako su različiti dijelovi ljudskog organizma tačke kontakta za duhovne impulse, te kako se na njih može utjecati, za dobro i za zlo. Ako razmišljate o nekom sasvim jednostavnom ritualu kojem ste možda prisustvovali, znat ćete na šta je on mislio. Kao što smo već vidjeli, onda kao i sada glavni je plan tih grupa da privežu čovječanstvo za materiju, te da zatamne duhovnu stvarnost događaja, ne bi li što bolje zadobili ekonomsku dominaciju.

Prvi svjetski rat je već dugo prošlost, ali skrivene snage koje su bile u njegovoj osnovi su ostale; ponovo je svijet pun "neistine", kao što je i onda bio. Stoga je jedno od pitanja koja odmah iskrsavaju u duši ovo: šta bi moglo biti ekvivalent tim bratstvima koja Štajner spominje, što se podudara sa sadašnjom krizom? Upravo kao što je glavno bratstvo za vrijeme njegovog života bilo, i sada jesu, slobodni zidari – iako je bilo sumnji da su postojala i druga, opakija, kao njihovi ogranci, ali bez ikakve centralne kontrole – tako u naše vrijeme imamo Muslimansko bratstvo poteklo iz Egipta, sa ograncima u čitavom muslimanskom svijetu. Kao i slobodni zidari (masoni), ovo je jedna respektabilna organizacija koja uključuje mnoge profesije i koja se zaklinje u nasilje. Ona je, međutim, "bog-otac" mnogim ekstremističkim grupama koje nisu pod njezinom kontrolom. U vrijeme tajne aktivnosti protiv Sovjetskog Saveza, one su također dobivale ohrabrenje, a ponekad i finansijsku pomoć. Isto tako se dobro zna, da je srce slobodnog zidarstva jedan razvijajući niz rituala. To su ovi rituali ili oni slični im na koje je Štajner aludirao. A pošto je Muslimansko bratstvo, sa svojim ograncima, organizacija zasnovana na religiji, možemo pretpostaviti da oni također imaju rituale. Naravno, civilizacija je puna rituala ove i one vrste. Ono što je važno jeste kakvi su to rituali, i koje se duhovne snage i bića u njima prizivaju. Kao što je spomenuto, ritual može imati snažan efekat na nesvjesno. Kada je Štajner održao seriju predavanja koja smo spomenuli, tek je nekolicina njegovih slušatelja bila svjesna toga o čemu im je on govorio. U naše su vrijeme ove stvari više u dosegu javnosti. Dobar primjer jeste knjiga "The Hidden Persuaders", koju je 1960. napisao Vance Packard. U njoj on razotkriva različite tehnike koje su korištene u svrhu manipuliranja ljudskim umovima.

Mnoge su na nivou sugestije, na što se Štajner stalno osvrtao, dok su druge opasnije, radeći na prigušenju "ja" ili ego funkcije (ovdje se "ego" odnosi na srž, suštinsko sebe, čovjeka), tako da se subjekti nalaze u jednome visoko sugestivnome stanju, otvoreni za indoktrinaciju i, mogli bismo dodati, utjecajima zlih duhovnih bića. Ono što je izvjesno, kakvu god da su obuku zločinci nad blizanačkim tornjevima imali, to je moralo dovesti do razdvajanja mišljenja, osjećanja i htijenja, tako da je oblast osjećanja, koja posreduje između druge dvije, bila ugušena, i nešto je đavolsko bilo u mogućnosti da prodre.

U seriji predavanja naslovljenoj "Od simptoma do stvarnosti u modernoj historiji" 3), Štajner pristupa materiji iz jednog drugog ugla, uzimajući u obzir jezuite. Oni isto tako imaju rituale, te vrlo osobite metode molitve i meditacije. Bili su osnovani da budu "armija" koja bi idejno nosila protureformaciju, i to je bio temelj njihove organizacije i meditativnog života. Bili su obučavani da budu "Hristovi vojnici". Tako djelujući, tvrdio je Štajner, oni su umanjili "ono jedinstveno otkrovenje što se zbilo u Jerusalemu, na nivo prolaznog kraljevstva". On je to sagledavao kao još jedan pokušaj da se materijalizira ono što je u suštini duhovno. (U vezi s ovim je zanimljiva napomena: obojica, sv. Ignacije Zojola, utemeljitelj jezuita, i Mulla Omar, vođa talibana, bili su ranjeni u borbi.) Štajner je identificirao geteanizam 4), koji neizbježno mora odvesti do duhovne nauke, kao nešto potpuno suprotno tome. Drugdje on bi često upotrebljavao frazu

"općečovječansko". Kada razmotrimo mnoge akcije, u naše vrijeme, protivljenja bombardovanju nevinih ljudi, ili akcije oko "humanitarne pomoći", počet ćemo onda da je razumijemo. To je stvar naglašavanja "kultivacije aktivne brige svakog čovjeka za njegovog susjeda", o čemu je on tako često govorio. Nije teško zamisliti sličnosti u namjerama jezuita - u kontekstu u kojem je Štajner govorio – sa nekima od islamskih grupa na koje smo se već osvrnuli.

U ovome kratkom tekstu smo vidjeli kako je Zapad, preko svojih vlastitih akcija, te kroz ono mišljenje koje jeste pečat našega vremena, pomogao da se desi ova kriza, u kojoj on sam sebe sada nalazi. Tako radeći, pomogao je kreiranju globalizacije terora, otvarajući vrata rušiteljskim duhovnim bićima koja mogu napadati čitavo čovječanstvo, bez obzira na vjeroispovijest ljudi. Čarobnjakova je mađija bila razriješena, i opet su sredstva do kraja bila upotrijebljena.

U bajci "Čarobnjakov šegrt" 5), koja je postala popularnom prije nekih 40 godina preko Disneyevog filma "Fantasia", u kojemu je "Miki Maus" igrao šegrt, ovaj "nezakonito" uzima čarobnjakov šešir i dirigentski štap, i oživljava dršku metle. On joj zapovijeda da uzme vedro i donese vode sa izvora, ispne se mnogim stepenicama, i napuni veliku posudu. To je bio posao koji je šegrt trebao da uradi. Sve ide dobro dok se posuda nije napunila, kad šegrt shvata da je zaboravio mađiju kojom bi zaustavio metlu od donošenja vode! U očajanju, on uzima sjekiru i metlu siječe u komadiće. Ali svaki komadić izrasta opet u metlu, zajedno sa vedrom. Sad prava vojska metli nastavlja da donosi i izlijeva vodu. Situacija je sada sasvim van kontrole, nastaje poplava, koja je tek zaustavljena nakon čarobnjakovog povratka. Mi smo isto tako zaboravili mađiju, i čarobnjaka se nigdje ne može pronaći.

N a p o m e n e

- 1) "Unholy Wars", John K. Cooley – 1999., .Pluto Press
- 2) "Three Streams in Human Evolution", Rudolf Steiner RSP, 1965.
- 3) 1976, Rudolf Steiner Press
- 4) Ovakav pristup razumijevanju života i njegovih zbivanja je bio inspirisan od strane njemačkog pjesnika iz XVIII stoljeća, pisca i filozofa, J.W.Goethea, koji je posmatrao prirodne fenomene na takav način da su oni onda počinjali da objavljuju svoje najdublje tajne.
- 5) Priču je napisao Lucijan, najčuveniji grčki sofist iz II stoljeća. Rođen u Siriji, bavio se pravom u Antiohu. Njegovi spisi, u rasponu od ozbiljnih do humorističnih, su bili značajni po svojoj jednostavnosti jezika i ljupkosti stila.

II. Živeći u svijetu laži

Tokom decembra 1916. i januara 1917. godine, Rudolf Štajner je održao seriju predavanja, kasnije objavljenih (po stenografskim bilješkama) na kulturnim jezicima pod naslovom "Karma neistinitosti".* Oni koji su bliski sa Štajnerovim životom i djelom znat će da tokom tog vremena - dok su evropske nacije bile zauzete uništavanjem jedna druge u Prvome svjetskom ratu, i topovi sa Zapadnog fronta su se ponekad mogli čuti u Dornachu - Štajner je bio angažovan izgradnjom prvog Goetheanuma, sa timom međunarodnih dobrovoljaca. Dornach je blizu Bazela u Švicarskoj, i Goetheanum je trebao da bude internacionalno središte za antropozofiju. Pošto su volonteri bili došli iz najrazličitijih zemalja, često su se nalazili na suprotstavljenim "stranama", pristupali su mu sa molbom da im on rasvijetli uzroke konflikta. Na taj način su nastala ova predavanja.

Unatoč ponovljenim Štajnerovim tvrdnjama da njegova namjera nije da okrivi niti jednu stranu uključenu u konflikt, već da objelodani spiritualne impulse nalazeće se u osnovama istoga, ipak se proširio glas da je to bio niz političkih predavanja, i informacije koje nisu odgovarale činjenicama su stigle u Dornach. Po riječima njegove žene Marije Štajner, "dobar dio onoga što je rečeno, bilo je izvrnuto, obojeno i iskrivljeno do onog stepena da je, iznašavši si put natrag u Dornach, postalo potpuno nerazumljivim". Zato nailazimo često u tim predavanjima ponavljana podsjećanja da se ne prave pribilješke i da se uvijek u nekoj situaciji dođe do istine. Zato ova predavanja nisu bila dostupna sve do 1948. godine, i onda tek u ograničenom izdanju, dijeljenja na osnovu ličnih poznanstava. U obliku knjige objavljena su u Njemačkoj tek 1966. godine. Na engleskom jeziku objavljena su 1988. (1. dio), te 1992. (2. dio).

Ovo su kontraverzna predavanja. Ona su osobito takva ako dolazite iz engleskog govornog područja i školovani ste u duhu konvencionalnog gledanja na historiju, pošto su mnoga od tih gledišta ozbiljno izazovna. Možda, ipak, manje no jedanput što bješe slučaj, pošto su kasnija istraživanja potvrdila mnoga posmatranja učinjena od strane Štajnera. Naprimjer, uzmimo ono što je napisao američki akademik Noam Chomsky 2001. godine: "Uz pomoć wilsonijanskih propagandnih agencija, te entuzijastičkom potporom liberalnih intelektualaca, jedna pacifistička zemlja (Britanija) se za nekoliko mjeseci izokrenula u zemlju koja je mahnilo histerisala protiv Njemačke, spremna da se sveti onima koji su izvršavali surove zločine od kojih je većinu izumilo britansko Ministarstvo informacija". 1) To je ono na što je Štajner ukazivao, međutim, ako niste u prilici da čitate ovakve publikacije, ova predavanja i dalje provociraju konvencionalne nazore.

No, da li su ona i dalje relevantna? Naposljetku, Štajner je živio u jednom drugačijem svijetu koji se javio nakon 19. stoljeća, koji je bio jako udaljen od doba motoristike, svemirskih putovanja i kompjutera, i lahko je poreći ova predavanja kao da pripadaju zaboravljenoj prošlosti. Po mome mišljenju, to bi bilo previđanje njihovog suštinskog značaja, koji ništa nije izgubio od svoje važnosti. Ono što slijedi jeste pokušaj da se pokaže zašto je to tako.

Mogli bismo započeti sa niti što se provlači kroz sva ova predavanja: pitanje istine. On je stalno podsjećao svoje slušatelje da su njegova nastojanja bila da razotkrije prave razloge sukoba - kao suprotstavljene onima generalno prihvaćenima. I on ih je neprestano podsticao da to čine. Moglo

* Na sh. jezik do sada prevedeno samo predavanje od 11. decembra 1916. (prevodilac Branko Zjubić), čiji je sadržaj: "Narodna odbrana"; Mihajlo Obrenović; Ruski utjecaj na Srbiju; "Bratstvo desetorice" Ubistvo kao političko oružje; Rivalstvo između familija Karadžordževića i Obrenovića; Draga Mašin; Engleski i francuski imperijalizam; Izbijanje rata. - Prev.

bi se pomisliti da je ovo prilično jednostavna primjedba, pošto svako zna da se ne može uvijek vjerovati onome što se pročita u novinama ili vidi na televiziji. Ali, ustvari, većina ljudi niti ima vremena, niti sklonosti da dublje istražuju. Oni su prezauzeti noseći se sa svojim životima. Mnogi će se isto tako zapitati: je li to zbilja važno? Ljudi osjećaju da ne mogu utjecati na zbivanja, i da će događaji unatoč svega ići svojim tokom. Štajner nije ovako mislio. Za njega je bilo važno da se barem jedan mali broj ljudi probije kroz maglu poprimljenog mišljenja. Zaista, ne radeći tako, bilo bi podsticanje stvari da "idu svojim tokom", odvođeći do "karma neistinitosti" o kojoj je on govorio. Šta je pod ovim mislio? Mislio je da su razne laži koje su cirkulirale u zemljama što su bile u sukobu bile spremne da iznjedre kobne posljedice, pošto su to bile neistine koje su skrivale stvarne impulse iza događaja, maskirajući prave namjere protagonista. Za njega su događanja o kojima je govorio bila "karma (posljedice) čitavog evropskog i američkog čovječanstva u 19. stoljeću; karma neistinitosti, podmukli otrov neistine". 2) Bacit ćemo pogled na neke od ovih "neistina"; isto tako pogledati na svijet u kojem sada živimo - vidjet ćemo tamo, nažalost, da su mnoge od njih i dalje s nama, te da se, u mnogim slučajevima, sve glasnije izgovaraju.

Kako je on sagledavao, jedan od glavnih uzroka konflikta leži u neprimjerenosti važnosti pridatoj nacionalizmu koji je bio idejom što je služila svome vremenu, a sada postajući preprekom razvoju. Isti je, ako tako hoćete, jedna "neistina", i posljedično imaše posljedice, svoju vlastitu karmu. Možemo uočiti da su ove bile realizacija destruktivne prirode nacionalizma, koji je bio jedno od glavnih načela prvobitnog zasnivanja Evropske zajednice, bilo što ona ima da postane, ili će postati u budućnosti. Dok su u Štajnerovo vrijeme njegove primjedbe u vezi nacionalizma izgledale pomalo radikalnima, za neke i šokantnim idejama, iste se u našem vremenu šire prihvaćaju, tako da jedan cijenjeni akademik kao što je Fred Halliday može pisati da je nacionalizam "skorašnji fenomen, produkt kasnoga 19. stoljeća", bivajući često preprekom pomirenju različitosti. Bilo kako, treba samo pogledati na emocije koje su proizvedene pitanjem o nacionalnoj valuti - u slučaju Britanije, funta - ili, način na koji je Slobodan Milošević iskoristio srpski nacionalizam da bi podupro svoje ciljeve, pa da se vidi kakva destruktivna snaga isti može biti. Vraćajući se na Štajnerovo ukazivanje, nacionalizam je bio "neistinitost" jer je kao politički sistem trebao odslužiti u svome vremenu, pa je jedna od njegovih posljedica bio Prvi svjetski rat. Zbog tog razloga on se na taj rat osvrće kao na "neizbježan": zasnivanje društvene organizacije na nečemu što je već po sebi pogrešno predodredilo je, prije ili kasnije, put u nevolje, što je kasnija historija Evrope uveliko pokazala.

Ako sada istražujemo trenutno stanje stvari u svijetu kao cjelini, možemo uočiti da su mnoge regije izmučene strašnim sukobima, od kojih su neki prijetnja da se prošire na čitav svijet, i koji doprinose općoj nestabilnosti u kojoj se nalazimo. Ako malo pažljivije osmotrimo neke od njih, vidimo da svi imaju vezu sa nacionalizmom. Pogledajmo Irak, zemlju što se nalazi visoko na važećem političkom i međunarodnom podsjetniku. Imamo zemlju koja svoje stvaranje zahvaljuje "podjeli plijena" koji je uslijedio nakon poraza Turske u Prvom svjetskom ratu. Ustvari je ona bila, najvećim dijelom, kreacija Britanije, i granice su joj određene iscrtaivanjem linija na mapi. Također možemo uočiti da je i pod britanskom kontrolom bilo problema sa kurdskom populacijom na sjeveru zemlje, koju su linije na karti ignorirale, te da su Britanci napravili presedan za budućnost, upotrebljavajući otrovni gas da bi Kurde otpremili u pakao. Tadašnji kolonijalni sekretar Winston Churchill je primijetio: "Ne razumijem ta snebivanja oko

upotrebe gasa. Strogo se zalažem za upotrebu otrovnog gasa protiv necivilizovanih plemena". 3) Ova njegova izjava vjerovatno sadrži uobičajeno, rasprostranjeno gledište toga vremena, i nije poznato da li je kasnije on žalio zbog nje. Isto tako možemo uočiti da biti članom neke nacije nije uvijek povlastica. Irak, kao što je poznato, jeste represivna diktatorska država, zapravo, tiranija. Jedna od ideja što su navijestile veliku polemiku, svršetkom Prvog svjetskog rata, bila je ideja "slobode nacija"; ali, kao što je Rudolf Štajner neprestano isticao, pojedinci mogu biti slobodni a ne nacije. Ili, kao što Rudi Lissau piše u svome odličnom uvodu engleskom izdanju drugoga dijela "Karme neistinitosti": "Šta slobodnome čovjeku koristi ako diktator koji ga zatvara i teroriše govori isti jezik?". Ili bismo mogli razmotriti sukob između Indije i Pakistana u vezi spornog Kašmira, gdje argumenti ovise o tome koja bi nacija trebala "posjedovati" određeni komadić teritorije. Vidimo da su postojale određene proizvoljnosti kod odlučivanja koja bi teritorija trebala pripadati kojoj naciji, nakon povlačenja Britanaca svršetkom Drugog svjetskog rata, te da je to bila odluka koja je imala isto toliko sa porodičnim vezama Nehrua, koliko sa aspiracijama ljudi koji su stvarno nastanjivali te zemlje. Ako dublje zađemo u ono što je izraelsko-palestinski sukob, koji nastavlja da dominira svjetskim dnevnim redom, vidimo da ono što je sada zemlja Izrael velikim dijelom svoje stvaranje duguje onoj vrsti mišljenja što je bilo preovlađujuće u Štajnerovo vrijeme, i o kojem se on veoma oštro izražavao. To je bilo mišljenje koje je obznanilo globalna naseljavanja na kraju Prvog svjetskog rata, a koje se baziralo na idejama predsjednika Wilsona i njegovih "četnaest tačaka", idejama nacionalizma i samoodređenja. U ovih nekoliko primjera vidimo vezu između glavnih međunarodnih sukoba i nacionalizma; naravno ima i drugih faktora koje treba uzeti u obzir, ali možemo isto tako vidjeti da su oni posljedice mišljenja iz prošlosti. Oni su zaista djelom "karme neistinitosti".

Okrenimo se sada onome što Štajner označava kao "suggestionizam". Mislim da je pod ovim on podrazumijevao način na koji oni na vlasti manipuliraju informacijom, da bi stvorili određenu klimu mišljenja. Danas smo mi svjesni toga, i trebali bismo još više; u naše vrijeme mnogo slušamo o "brzini". Iako mnogi od nas primaju informacije i mišljenja putem različitih medija savremenog društva, ti isti mediji mogu kreirati zadobiveno mišljenje. Ako se stvarno želi da iznađe istina o zbivanjima, moramo pogledati mnogo šire i mnogo dublje. To je ono za što je Štajner bio pripremljen, i on je stalno hrabrio svoje slušaoce da to isto čine. On se često osvrtao na savremene izvore, citirajući ih, znajući gdje će ih naći. U naše vrijeme je ukupna količina informacija mnogo veća, ali je još uvijek moguće iznaći puteve kroz maglu neistine, prepoznavajući određenog novinara ili autora. Na taj način jedna drugačija slika našega svijeta se pomalja.

Ilustrirajmo ovo nekim primjerima. Uzmimo Irak za primjer. U vrijeme dok ovo pišem, odvija se debata da li bi, ili ne, Amerika trebala napasti ovu zemlju, u cilju uklanjanja Saddama Husseina. Za predsjednika Busha, takav jedan napad jeste rat protiv terorizma, a Irak je dio takozvane "osovine zla". Ali je izuzetno teško da se providi šta se tu zbiva. Vidimo pokušaje da se taj režim demonizira podržavanjem mišljenja da se na njega gleda kao na inherentno "zao".

Slušamo da se tamo usavršavaju različita oružja za masovno uništavanje (iako je činjenica koja se često previdi da su najveći usavršivač oružja za masovno uništavanje upravo SAD), da ta zemlja pomaže al-Qaeda i njezin terorizam, a tu je i priča da odbacuju obavještajne podatke... Međutim niti jedan od tih izvještaja nije bio objelodanjen širokoj publici, samo neodređena obećanja o namjeri da se to učini. Na drugoj strani, bivši inspektor UN-a za naoružanje javno

tvrdi da Irak ne razvija oružja za masovno uništavanje. Isto je tako nejasno da li je Irak pristao na ponovni dolazak inspektora UN-a, ili su načinjeni koraci da im se ne dopusti obavljanje njihovoga posla. Drugim riječima, zbrka vlada a žrtva je istina. Ono što se često ne spominje jeste činjenica da od prestanka Zalivskog rata 1991. godine da Britanija i SAD operišu u "zoni zabrane letova", na sjeveru i jugu zemlje, a što uključuje bombardovanje sumnjivih ciljeva. Zvanično objašnjenje jeste da je svrha toga zaštita ranjive kurdske populacije na sjeveru, te šiitske populacije na jugu; po sebi, nešto vrijedno pohvale. Ali se manje može čuti o efektima ovakve politike; također, obim bombardovanja je upitan. "Tokom 18 mjeseci, do sredine januara 1999., američki avioni su izveli 36 hiljada letova, uključujući 24 hiljade borbenih letova, nad Irakom". 4) UN također provode kažnjeničke sankcije koje ograničavaju ono što ta zemlja smije, odnosno ne smije, uvoziti i izvoziti. Odborom UN-a za sankcije dominiraju predstavnici SAD i Britanije, koji imaju moć veta. Jedna od posljedica ovih akcija, uzeto zajedno, jeste da imamo široko rasprostranjenu pothranjenost i umiranje od gladi među iračkom djecom. Pravi brojčani podaci variraju, ali su činjenice neupitne: Američki istraživači su došli do zaključka da su "ekonomske sankcije vjerovatno već uzele više ljudskih života u Iraku nego što je poginulih - od oružja za masovno uništavanje - u čitavoj historiji". 5) Kada je bila suočena sa destruktivnošću takve politike, u jednoj američkoj emisiji o tekućim zbivanjima iz 1996., godine, tadašnji američki ambasador pri Ujedinjenim narodima, Madeleine Albright je odgovorila: "Mi smatramo da je cijena vrijedna toga".

6)

Naravno da ima još puno primjera koji pokazuju da čitljive informacije nisu na raspolaganju, ili se izobličavaju ne bi li se stvorio određeni način gledanja na stvari. Dopustite mi da ukažem na dva manja primjera. Općenito je poznato da država Izrael prima obilnu pomoć od SAD. Ali je obim ove pomoći manje znan. Sada je Izrael četvrta najveća vojna sila u svijetu, i dopustio si je da postane vojna ruka Sjedinjenih Država na Srednjem istoku. Puni obim dvoličnosti i lažnih informacija koje okružuju ovu regiju istinski izaziva vrtoglavicu; mora se tragati za odgovarajućim publikacijama da bi se dobio tek nagovještaj jedne istinitije slike 7), pošto je, kao što je već bilo primijećeno, mnoštvo raspoloživih informacija plasirano u svrhu stvaranja "klime mišljenja". Ali većina ljudi niti imaju vremena ni sredstava da se time bave, pa na ovaj način "neistina" može da postane zaprimljenom normom.

U Afganistanu možemo vidjeti jedno slično izobličavanje. Tamo je bilo mnogo priče o hapšenju Osame bin Ladena, prvoosumnjicenog za napad na blizanačke tornjeve. Ali nikakav još dokaz nije pružen za ovu tvrdnju, niti je on bio uhapšen; i, pošto je talibanski režim uklonjen, tek pomalo čujemo da su oni bili došli na vlast na prvome mjestu uz veliku pomoć SAD. Istovremeno je mnogo učinjeno da se svijet učini jednim sigurnijim mjestom, da dobro trijumfuje nad zlom i tako dalje. Manje se čuje o koristi koju od toga ima nesretna civilna populacija. Slijedeće bi sigurno trebalo učiniti: da zastanemo i da se zamislimo: "Najmanje 3.767 civila su ubile američke bombe između 7. oktobra i 10. decembra (2001.)... u zemlji čiji je prošlogodišnji budžet - 83 miliona dolara - jedna desetina cijene B-52 bombardera". 8)

Šta je iza svega ovoga? Štajner je bio veoma jasan i konzistentan. Iza svih tih laži i izobličjenja što skrivaju realnost zbivanja nalaze se materijalistički ciljevi. U svoje vrijeme to su bili poglavito ciljevi Velike Britanije i njezine ogromne imperije. On je stalno podsjećao svoje slušateljstvo kako je to sve bilo nešto krupno, i da su ovi ciljevi uglavnom bili trgovački i

uskogrudi, bez nepotrebnog isticanja da su blisko bili povezani sa moći. On je savršeno dobro razumio da je tu bila izvjesna neizbježnost takvih ciljeva, pošto isti jesu r a i s o n d' e t r e imperije po sebi. Ali to je nešto sasvim drugo od sve one propagande i neistine kojima su oni bili maskirani. Ovo sve ima otužno poznati zvuk. Britanska imperija više ne postoji, ali možemo se podsjetiti da se Štajner osvrtao na karmu svih evropskih i američkih naroda; i, iako je imperija okončala, materijalistički ciljevi nisu. I kako je Britanija, koja je bila u svome zenitu, slala bojni brod da primiri jogunaste podanike, tako sada Amerikanci pošalju nekoliko B-52. Možemo na ovo jasnije pogledati: upitajte bilo koga da li misli je li svijet sada sigurnije mjesto nego prije deset godina; vjerojatno će vam odgovoriti da nije. Ipak se mi smatramo, čini mi se, angažovanima u ratu protiv terorizma da bismo svijet učinili "sigurnijim" mjestom. Ako čitate "Karmu neistine", naći ćete ponavljane osvrte na pokušaje predsjednika Wilsona da posreduje miroljubivom okončanju rata krajem 1916. godine. Njemačka vlada nije iznijela nikakve konkretne uvjete, već je bila voljna da učestvuje u mirovnoj konferenciji. Međutim Antanta je iznijela listu uvjeta, koji su učinili da je stvarno svaka nagodba bila nemoguća. Štajner je ovo smatrao onim što bismo mogli označiti orwellovskim "dvoičnim govorom". Kako se može tvrditi da se zalažete za mir a ratujete? Za njega je to bilo dijelom pokrivača što je prikrivao materijalističke ciljeve. Ako ovu ideju dalje razvijemo, počinjemo sumnjati da su mnoge "zvanične" vijesti prečesto prekrivač što skriva druge neobjavljene ciljeve i njihove manje uzvišene svrhe. Kada jedanput počnemo gledati iza fasade, druge stvari izlaze na svjetlo. Naprimjer, zašto slušamo da je Iran dio "osovine zla"? Je li to stvarno zato što oni finansiraju terorizam, ili je tu neka povezanost između njihovih ogromnih rezervi nafte i potrebe da se tamo osigura jedan prijateljski i kooperativni režim? Ili, da li je to slučajno da SAD uspostavljaju vojno prisustvo u srednjoazijskim državama što graniče sa Afganistanom? Uočimo i slijedeće, nedavno objavljeno u "Independentu": "Daljnja eksploatacija iračke nafte zaustavljena je zbog nacionalizacije i sankcija, kao i zbog unutrašnjih nereda. Ali istraživanja pokazuju da su tamošnje rezerve 6-8 miliona barela dnevne proizvodnje. Drugim riječima, oni bi mogli zamijeniti potpuno Saudijsku Arabiju".

Ovih nekoliko sažetih primjera mogu poslužiti kao indikator da je Štajnerova zabrinutost bila opravdana i umjesna. Sada se moramo okrenuti onome što je možda najizazovnije od svega u njima. On je stalno govorio svojim slušaocima - a trebalo bi imati na umu da je to bilo manje-više pozvano slušateljstvo - da se iza maske savremenih zbivanja nalaze smjerenja određenih "tajnih bratstava". Njihovi ciljevi su bili materijalistički i sebični. Isti su se slagali sa njihovim namjerama da usmjeravaju zbivanja tako da ona dovedu do izbivanja Prvog svjetskog rata; i oni su iznalazili načine kako da utječu na one koji su nosioci vlasti. On navodi kako je Sir Edurard Grey, tadašnji britanski sekretar inozemnih poslova, bio jedan od onih na koga se na taj način utjecalo. Ovakav je pristup izazovan, ne samo zato jer izgleda kao "teorija zavjere", već isto tako što je to skoro nemoguće dokazati, pošto su tajna društva po definiciji tajna. I dok je moguće zamisliti kako pojedinci vrše utjecaj na druge pojedince, na način "gurkanja i namigivanja" ili na klubski način privlačenja pažnje, nije lahko zamisliti jednu tajnu grupu kako širi dogovorenu akcionu politiku. Međutim gledajući po svijetu, vidimo da njime sve više vladaju velike korporacije, od kojih mnoge imaju veći obrt no ukupne raspoložive finansije manje razvijenih zemalja. Štaviše, iznašle su načine kako da utječu na one koji su na vlasti tako da se donošenje zakona upriličuju njima u korist. Slijedi parafraza jednog eseja Noama Chomskog. On opisuje

kako je, nakon Drugog svjetskog rata - koji je bio veliki ekonomski uspjeh SAD, zbog njihove polukomandne ekonomije - postojao strah da bi se zemlja mogla povratiti u depresiju iz 1930-ih. Oni su znali da socijalna potrošnja može oživjeti ekonomiju; ali je ovo sadržavalo slabost imajući u sebi demokratizirajući efekat koji bi vodio do toga da ljudi imaju svoja vlastita mišljenja, a što nije bilo prijatno. Tako su oni stvorili ono što on naziva "Pentagon sistem", koji finansira država i koji uključuje takve stvari kao što su Department of Energy, NASA i Atomic Energy Commission. On završava ovaj odjeljak: "socijalna potrošnja teži da bude redistributivna, dok je Pentagon sistem čisti poklon moći privatnoga, sa nikakvim usputnim negativnim efektima. Ovaj je isto tako tajnovit" 10) (podvukao autor).

Izvjesno je mogućim slijedeći ovu liniju iznaći druge primjere. Bez da se ide u detalje moguće je napraviti vezu između komercijalnih interesa, moći i utjecajnih grupa. To je ono što se generalno podrazumijeva pod pomalo uopćenim izrazom "globalizacija" – koja se, iz određene perspektive, može razumjeti kao sistem okoristiv za bogate, ili skoro bogate, na račun siromašnih. Iako je teže "dokazati" da takve komercijalne interese određuju tajna društva, posljedice istih su neupitne.

Do sada smo promatrali kako snage što su bile aktivne u Štajnerovo vrijeme nastavljaju da djeluju do danas, na mnoge načine i sa obnovljenom energijom. Mnogo od toga je Štajner bio predvidio, jer je on mogao jasno vidjeti da se ni do kakve istinite slike o stvarnosti neće doći bez uzimanja u obzir spiritualnih snaga koje su isto tako aktivne. Bez uzimanja u obzir ovoga, mi bismo živjeli u jednoj lažnoj slici o stvarnosti, zaista u svijetu neistine, i naše bi akcije posljedično bile određene da odvede u daljnju konfuziju. Njegovo je životno djelo bilo da opiše ove snage, te da dadne uputu da se započne sa razumijevanjem njihovog djelovanja. U ovom kratkom članku pogledali smo samo na neke od njihovih spoljašnjih manifestacija; nismo razmotrili Štajnerove vlastite socijalne ideale, koji su bili korjeniti i široki, niti smo dublje istraživali duhovne snage što ih je on opisao. Unatoč činjenice da je veliki dio njegovog opusa većini nepoznat - osim nekoliko naročitih izuzetaka - on u našem vremenu ima, kao što smo vidjeli, nekoliko iznenađujućih saveznika. Možemo sebe upitati, kakve nade ima za budućnost kada mi živimo u svijetu u kojem gornji jedan procenat populacije ima identičan prihod onome donjih 57 procenata, koji čine 2,7 milijardi ljudi. Koliko još mora biti nepotrebnog razaranja prije no što shvatimo da način na koji se sada odnosimo spram svijeta jeste sijanje sjemena vlastite smrti? Ali ne bismo trebali zaboraviti Štajnerovu molbu da tragamo za istinom, podsjećajući se da smisla ima ako bi barem nekoliko ljudi to pokušavalo. Ne bismo trebali zaboraviti da su ideje stvarnost. A sigurno bi se složili sa Noamom Chomskim, koji kaže: "Odluke mogu biti izmijenjene; institucije se mogu promijeniti. Ako treba, one mogu biti demontirane i zamijenjene, baš kako su to pošteli i hrabri ljudi činili tokom čitavog vremena historijskog toka". 11)

N a p o m e n e

1 Noam Chomsky: 9. 11. 2001.

2 Rudolf Steiner: The Karma of Untruthfulness, II dio, 1992.

3 John Pilger: *The New Rulers of the World*, 2002.

4 *The Observer*, 28. X 2001, navodi J. Pilgera.

5 *Ibid.*, str. 60.

6 *Ibid.*, str. 61.

7 Vidi: Noam Chomsky: *Fateful Triangle*, 1999.

8 Navodi J. Pilgera, op. cit., str. 6.

9 *The Independent*: 29. VIII 2002.

10 Noam Chomsky: *Rogue States*, 2000.

11 *Ibid.*

S engleskog preveo: Slobodan Žalica